

- 4) колишня судимість за хабарництво;
- 5) розмір хабара.

Хабарництво — небезпечний злочин, який підриває авторитет держави і суспільних установ, порушує інтереси громадян, супроводжує інші злочини. Найбільше хабарництво поширено серед посадовців, наділених дозвільно-розпорядницькими функціями, тобто серед тих, які займаються питаннями приватизації, реєстрації комерційних структур, приватних підприємств, видачею ліцензій і дозволів, кредитів і позичок, передачею приміщень в оренду, роботою з нерухомістю, укладанням вигідних контрактів, у тому числі з іноземними структурами.

Суб'єктами давання хабара найчастіше бувають представники різних комерційних структур, іноземних фірм, спільних з іноземними фірмами підприємств, окремі підприємці, які намагаються й нерідко підкуповують співробітників дозвільної системи, паспортно-візової служби, податкових, митних органів, військовослужбовців прикордонних військ, відповідальних за пропуск на кордоні, та ін. При цьому предметом хабарів є великі суми у валюті, особливо при транспортуванні наркотичних речовин або цінностей у вигляді золота, дорогоцінних каменів, дорогих антикварних виробів. На жаль, такі випадки стали досить частими. Вони підривають авторитет діяльності митних служб і прикордонних військ, завдають великих збитків державі.

Підставами для порушення кримінальної справи про хабарництво можуть бути: явка з повинною; письмові або усні заяви про вчинений або такий, що готується, злочин; надруковані статті; факти про хабарництво, виявлені оперативно-розшуковими органами; дані про хабарництво, встановлені в процесі розслідування й судового розгляду інших злочинів.

Повідомлення про хабарництво, що надійшли в будь-якій формі, підлягають перевірці. Її методи мають негласний характер і обираються залежно від виду галузі й діяльності посадової особи, щодо якої отримані дані про хабарництво. Такими методами можуть бути: ознайомлення з колом обов'язків посадової особи з метою встановлення її можливостей вчинити ту чи іншу дію; вивчення структури організації й умов роботи в ній посадовця; витребування й вивчення необхідних документів, що стосуються діяльності особи, про злочин якої надійшла заява; вивчення матеріалів в органах дізнання й органах прокуратури, по яких було відмовлено в порушенні кримінальної справи або в її припиненні; одержання усних і письмових пояснень у посадових осіб і громадян, які мають відношення до діяльності, за яку міг бути отриманий хабар; використання можливостей оперативно-розшукових органів для встановлення обставин, пов'язаних з дачею чи одержанням хабара. Методи перевірки можуть варіюватися залежно від завдань, які вирішують слідчі або оперативно-розшукові органи. Дані перевірки, що підтверджують факт одержання хабара посадовою особою за виконання або невиконання певних дій, є підставами для порушення кримінальної справи.

У криміналістичній літературі у зв'язку з виникненням такої нової теоретичної структури, як криміналістична характеристика, виникли дискусії щодо її співвідношення з предметом доказування по кримінальній справі [2, 147 — 153]. Зміст основних позицій дискутування зводився до того, що криміналістична характеристика за своїм змістом повторює предмет доказування і стосовно цього не несе в собі нічого нового, що могло б удосконалювати процес розслідування злочинів. Зазначаючи збіги окремих параметрів предмета доказування й елементів криміналістичної характеристики, прихильники цієї позиції підкреслювали їх тотожність, відкидаючи посилення криміналістів на новизну й важливість даних криміналістичної характеристики для найбільш ефективного розслідування злочинів, його оперативності й організації [3, 18—22].

Разом із тим аналіз структури предмета доказування і параметрів його окремих положень свідчить, що вони мають дуже обмежену подібність з елементами кримі-

налістичної характеристики і не несуть того пізнавального навантаження, яку мають останні. Криміналістична характеристика є синтезом найбільш значимих для розслідування даних, використання яких забезпечує швидкість та ефективність розслідування [4, 108].

Слід зазначити, що предмет доказування за своїм обсягом ширше комплексу елементів криміналістичної характеристики. У той же час криміналістична характеристика за своїм інформаційним, пізнавальним потенціалом є інформативною, що дозволяє швидко зосередити увагу і вирішувати ті завдання, які визначають ефективність розкриття і розслідування злочинів. Стосовно цього, як вбачається, комплекс елементів криміналістичної характеристики має велику пізнавальну цінність, тому що поряд з індивідуальною значимістю окремих елементів дає можливість використовувати залежності між елементами (нерідко в криміналістичній літературі названі закономірними зв'язками), які створюють передумови для визначення особи злочинця, шляхів формування слідчих версій і визначення напрямку розслідування.

У процесі розслідування хабарництва обов'язково встановлюється низка обставин, що підлягають доказуванню. До них належать наступні: а) з'ясування, чи мав місце факт передачі посадовій особі хабара громадянином, зацікавленим у виконанні або невиконанні певної службової дії; б) час, місце, спосіб, розмір, характер та інші обставини хабара; в) зміст службової дії або бездіяльності, вчиненого посадовою особою за хабар; г) обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність учасників вчиненого злочину або звільняють їх від кримінальної відповідальності; г) умови, що сприяють вчиненню цього злочину, і причини, які викликали його вчинення.

Поряд із наведеними обставинами у тих випадках, коли хабар давався за рахунок державних коштів, необхідно з'ясувати розмір збитку, заподіяного державі, з метою його наступного відшкодування.

Наведене повністю не вичерпує перелік обставин, що встановлюються. Так, для з'ясування обставин передачі посадовій особі хабара треба з'ясувати: а) ким і через кого передавався хабар; б) характер взаємин між учасниками цієї злочинної дії; в) коли, де і за яких обставин вручався хабар; г) хто був присутній при даванні хабара і хто міг спостерігати спілкування хабародавця й хабароодержувача в момент вчинення злочину; г) яких результатів хотів досягти хабародавець врученням хабара; д) чи виконана обіцянка, дана посадовою особою й зумовлена хабаром; е) що було передано як хабар і які індивідуальні особливості його предмета (останнє з'ясовується досить докладно, щоб уникнути підміни переданого предмета або привнесених у нього змін); є) які джерела одержання коштів для хабара.

Для з'ясування характеру дії, вчиненої посадовою особою за отриманий хабар, необхідно також установити низку обставин. До них можуть бути віднесені наступні: а) яка службова дія в інтересах хабародавця була виконана або не виконана посадовою особою; б) чи законна ця дія; в) чи входить до кола офіційних обов'язків посадової особи низка дій, виконуваних в інтересах хабародавця; г) хто з посадових осіб крім хабароодержувача причетний до виконання службових дій і яка їх роль у цьому; г) чи був факт одержання матеріальних вигод посадовою особою; д) чи існує причинний зв'язок між фактом одержання хабара і виконанням або невиконанням певних службових дій; е) які порушення чинних правил роботи в установі або на підприємстві були допущені та як це позначилося на їх діяльності.

З метою з'ясування обставин, які обтяжують або пом'якшують вину учасників злочину, або таких, що звільняють їх від кримінальної відповідальності, слід установити весь комплекс даних, які належать до структури й діяльності підприємства й установи та участі в ній осіб, притягнених до відповідальності.

Поряд із традиційними способами давання хабара, що мали місце в соціалістичному суспільстві, у сучасний реформений період ці способи стали більш ви-

тонченими, як правило, пов'язаними з діяльністю комерційних структур, банків, реєстраційних органів та ін.

Серед таких способів давання хабара можуть бути названі наступні:

- передача за заниженими цінами державної власності підприємницьким структурам безпосередньо, без продажу через аукціони;
- дозвіл на створення комерційних структур з метою передачі в них коштів підприємства;
- укладення збиткових для держави комерційних угод про здачу в оренду будинків чи інших об'єктів;
- видача банківських кредитів і позичок без одержання зобов'язань по їх поверненню;
- приховання наданих кредитів у зв'язку з їх нецільовим використанням;
- сприяння у створенні фіктивних підприємств без їх юридичного оформлення та реєстрації у відповідних органах;
- відмова конкурентам підприємницьких структур у реєстрації за надання одноразового хабара або за їх постійне отримання чиновниками, які підтримують конкурента (особливо широко практикується в нафтогазовій промисловості й енергомережах);
- давання хабара адміністративним, податковим органам за підтримку недобросовісної конкуренції з боку окремих підприємств;
- видача пільгових ліцензій для відкриття тієї чи іншої комерційної структури;
- фальсифікація матеріалів документальної ревізії, аудиторської перевірки, відомостей про оподатковувані податком кошти, фальсифікація податкових декларацій [5, 137–138].

Серед елементів криміналістичної характеристики хабарництва важливе місце займає і спосіб приховування розглядуваного злочину. Спосіб (або способи) приховування злочинів як сукупність прийомів, спрямованих на протидію правоохоронним органам по боротьбі зі злочинністю, є частиною злочинної дії і здійснюється в процесі вчинення злочину або після нього.

Отже, спосіб приховування злочину, як правило, пов'язаний зі способами його вчинення і певною мірою відображає діяльність злочинця, пов'язану з вчиненням злочину. У цьому синтезі знаходить своє відображення й особа злочинця, що правоохоронним органам дозволяє розпочинати дії по розшуку і встановленню останнього. Як справедливо зазначає Р. С. Белкін, «оскільки спосіб вчинення злочину — це система дій суб'єкта злочину, зумовлена певною мірою і властивостями його особи, й оскільки від цих властивостей певним чином залежить вибір тактичних прийомів, остільки криміналістична методика надає важливого значення вивченню особи злочинця» [6, 215].

Спосіб приховування багато в чому залежить не тільки від галузі, у якій вчинюється злочин, характером діяльності злочинця, а й його особистісними якостями — умінням знайти способи маскування, фальсифікації, інсценування, поширення помилкових відомостей з метою приховування злочинної діяльності, пов'язаної з хабарництвом.

Способи приховування хабара вирізняються двома групами чинників: з одного боку, суб'єктивними інтересами й можливостями хабародавця, з іншого — об'єктивною обстановкою, що сприяє хабарництву або перешкоджає йому. Залежно від названого хабарництво набуває найрізноманітнішого характеру.

Незважаючи на різноманіття структур, де ті чи інші вигоди можуть бути одержані за хабарі, способи їх приховування досить типові і полягають, головним чином, у наступному:

1. Підробка в документах або створення нових документів, що відбивають прийом на роботу, просування по службі, створення нових посадових структур.

2. Створення фіктивних реєстраційних документів, що фіксують, відображають одержання квартири, оформлення кредиту та ін.

3. Виправлення дат, підробка підписів у документах, що фіксують створення приватних підприємств, комерційних структур тощо.

4. Створення неправомірних управлінських рішень про надання монопольного права торгівлі нафтопродуктами або електроенергією шляхом оформлення протоколів неіснуючих зборів, видання наказів, розпоряджень, що вочевидь суперечать наявній практиці.

5. Створення документів на аукціонну ціну будинків і споруд при передачі їх комерційним структурам як явно збиткових, однак прихованих неіснуючими невеликими останніми і відсутністю бажаних запропонувати вищу ціну на аукціоні.

Слід зазначити, що наведені чинники не вичерпують усіх можливих варіантів приховування дачі хабарів. Більше того, названі форми вдосконалюються, при тому що законодавство, яке регулює ринкові відносини, недосконале, має безліч прогалин, що використовуються окремими особами в злочинних цілях.

Хабарництво, незважаючи на свій латентний характер, має певні ознаки, які виступають підставами для його виявлення й подальшого розслідування. Ці ознаки можуть мати різний характер і в криміналістичній літературі розбиваються на декілька груп [6, 141–143]. До останніх, зокрема, належать:

– специфіка зв'язків посадової особи з представниками комерційних структур і підлеглими особами;

– відкриття нових підрозділів, відділів зі значним числом вакансій при загальній тенденції до скорочення штатів;

– повідомлення осіб та анонімні заяви про наявні випадки хабарництва;

– документи, виявлені в результаті перевірок, ревізій та інших видів контролю, у яких знайдено виправлення, виконані різним шляхом (підчищення, дописки, травлення тощо), а також документи, що мають фіктивний характер;

– документи, що викликають сумнів щодо своєї достовірності (видача крупних позик на неіснуючих осіб, ліцензій на створення неіснуючих комерційних структур тощо).

Таким чином, виходячи з наведеного можна зробити наступні висновки. Існування хабарництва зумовлено багатьма чинниками — економічними, соціальними, політичними. Бюрократична система породила цілу когорту чиновників, які використовують своє службове становище з метою вимагання й одержання хабарів за різні послуги. Хабарництво сприяє розкладу державного апарату, його дискредитації, втраті довіри до державної влади.

Розвиток ринкової економіки в Україні змінює характер цього злочину, який сьогодні набуває значної поширеності, причому нерідко організованого характеру. Особливу небезпеку становить хабарництво, пов'язане з розкраданнями, у тому числі такими, що мають економічний характер.

Тому для протидії даному явищу слід ефективно організувати діяльність з розслідування даної категорії злочинів та вироблення заходів його попередження.

У розслідуванні хабарництва важливе місце належить криміналістичній характеристиці, окремі елементи якої у своєму взаємозв'язку і залежності створюють надійний потенціал доказової інформації, яка сприяє розслідуванню. Специфіка окремих елементів криміналістичної характеристики сприяє висуненню версій про характер події та особу злочинця.

Література

1. Белкин Р. С. *Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня.* — М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2001. — 167 с.

2. Мишков Я. *Криміналістична характеристика хабарництва // Вісн. Акад. правов. наук України: Зб. наук. пр. — Х.: Право, 2003. — № 1 (32). — С. 147–153.*

3. Белкин Р. С., Быховский И. Е., Дулов А. В. Модное увлечение или новое слово в науке // Соц. законность. — 1987. — № 9. — С. 18–22.

4. Дранкин Л. Я. Предмет доказывания и криминалистическая характеристика // Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений. — Свердловск, 1978. — Вып. 69. — 135 с.

5. Криминалистика. Расследование преступлений в сфере экономики. — Ниж. Новгород: Нижегород. ВШ МВД РФ, 1995. — 314 с.

6. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики: В 3-х т. — Т. 1. Общая теория советской криминалистики. — М.: Акад. МВД СССР, 1977. — 578 с.

Р. А. Асеев, соискатель

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

НЕКОТОРЫЕ ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВЗЯТОЧНИЧЕСТВА

РЕЗЮМЕ

В статье проведён научный анализ и обобщение отдельных элементов криминалистической характеристики взяточничества. Предлагается систематизировать имеющиеся данные о способах совершения и способах сокрытия взяточничества в зависимости от сферы совершения данного вида преступных деяний.

Ключевые слова: взяточничество, способ совершения преступления, криминалистическая характеристика, способ сокрытия преступления, латентное взяточничество.